

О. М. Посунько*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна*

ДІТИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.*

E-mail: olgaposunko70@gmail.com**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-7250-9696>

Анотація. Вступ. Історія дитинства як складова частина соціальної історії, історії «знизу» є напрямом, досить повно опрацьованим європейськими дослідниками: істориками, демографами, соціологами. Чимало досліджень виконується в міждисциплінарній площині. Вітчизняні здобутки історичної науки поки скромніші, але перспективи фахівцями вже окреслені. Одна з таких перспектив – активне залучення до наукового обігу судових матеріалів. Ця стаття присвячена аналізу «дитячої присутності» в судовій документації Південної України останньої чверті ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. Соціальна історія цього краю у зазначений час лише накопичує дані, з окремих фрагментів поступово формується загальна картина. **Мета статті** – на основі аналізу судових матеріалів регіону через повсякдення екстриму (а саме таким є судовий процес) сформувати загальну картину ставлення суспільства до дитини та дитячих девіацій. **Методи дослідження:** метод внутрішньої критики джерел, історико-правовий, історико-порівняльний, ретроспективний. Новизна полягає в залученні джерельних комплексів, які майже не використані донині дослідниками. **Основні результати.** У кримінальному судочинстві дитина може виступати як жертва, як злочинець і як свідок. Для кожної «ролі» саме щодо дитини є оптимальний вік, коли в суспільстві є консенсус сприйняття. Як безумовна жертва дитина сприймалася в основному до 10–12 років. Як злочинець з певним розумінням скоєного оцінювалася з 14 років і повну відповідальність несла після 16–17 років. Як свідок була варта уваги після 10–12 років. Ідеї Просвітництва, які саме у зазначений період поширювалися, в судову систему проникли частково і насамперед від законодавця. Суспільство назагал їх ще не сповідувало: дитина не була особистістю, насильство щодо неї в багатьох сферах було унормованим (влада батьків / опікунів над дітьми, господарів над неповнолітніми наймитами). Злочини проти дитини насамперед оцінювалися як такі, що завдають фізичної, а не моральної шкоди. Діти-злочинці, отримавши поблажливості закону, стали активніше залучатися дорослими до криміналу.

Ключові слова: історія дитячої злочинності; діти-жертви злочинів; соціальна історія Південної України.

* Статтю підготовлено відповідно до завдань ініціативної науково-дослідної теми кафедри історії України «Теоретичні та прикладні аспекти історичної україністики»; номер держреєстрації 0125U002261

O. M. Posunko

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

CHILDREN IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN SOUTHERN UKRAINE IN THE LATE 18TH AND FIRST HALF OF THE 19TH CENTURIES*

Abstract. Introductions. The history of childhood as a component of social history, the history «from below», is a field that has been extensively studied by European researchers: historians, demographers, and sociologists. Many studies are conducted on an interdisciplinary basis. Domestic achievements in historical science remain modest, but experts have already outlined promising directions. One such prospect is the active use of court materials in scholarly research. This article analyses the ‘presence of children’ in the judicial documentation of Southern Ukraine in the last quarter of the 18th century and the first half of the 19th century. The social history of this region at that time is only accumulating data, with a general picture gradually emerging from individual fragments. **The purpose** of the article is to form a general picture of society’s attitude towards children and child deviance, based on the analysis of court materials from the region, and through the everyday extremes (that is exactly what court process represents). **Research methods:** internal criticism of sources, historical-legal, historical-comparative, retrospective. The novelty lies in the use of group sources that have hardly been used by researchers to date. **Main results.** In criminal proceedings, a child could act as a victim, a criminal, or a witness. For each ‘role’ specifically related to children, there is an optimal age when there is a consensus in society. As an unconditional victim, a child was generally perceived as being up to 10–12 years old. As a criminal with a certain understanding of the crime committed, they were considered responsible from the age of 14 and bore full liability after the age of 16–17. As a witness, they were worthy of attention after the age of 10–12. The ideas of the Enlightenment, which were spreading during this period, penetrated the judicial system partially and primarily from the legislator. Society as a whole had not yet embraced them: children were not regarded as individuals, and violence against them was normalised in many spheres (the authority of parents/guardians over children, of masters over underage servants). Crimes against children were primarily assessed in terms of physical rather than moral harm. Juvenile criminals, having received leniency from the law, began to be more actively involved in crime by adults.

Keywords: history of juvenile delinquency; child victims of crime; social history of Southern Ukraine.

Вступ. Одна з популярних статей українського дослідника соціальної історії та історії Просвітництва В. Маслійчука має назву «Коли дитинства не існувало...»¹. У статті він на українському матеріалі, з огляду на дослідницькі висновки щодо європейських реалій, пояснює читачам, що сучасне ставлення до дитини і дитинства, сучасні стратегії розвитку і навчання дитини започатковувалися саме в епоху Просвітництва. Відповідно, злам цей відбувався у XVIII ст. І відбувався він не лише у сфері освіти й виховання, але досить потужно у сфері права. Не залишилися осторонь цих процесів освічені монархії, які в різний спосіб збільшували контроль за життям своїх громадян, хоча ззовні і з благородними намірами. Певні новації прийшли на українські території у зв’язку з упровадженням в Російській імперії нової судової системи згідно з «Установленнями для управління губерній Всеросійської імперії» 1775 р.² і її поширенням,

* The article was prepared in accordance with the tasks of the initiative research topic of the Department of History of Ukraine «Theoretical and Applied Aspects of Historical Ukrainian Studies»; state registration number 0125U002261

¹ Маслійчук В. Коли дитинства не існувало: сучасна модель виховання та ставлення до дітей сформувалася за часів Просвітництва. *Український Тиждень*. 17.06.2012. URL: <https://tyzhden.ua/koly-dytynstva-ne-isnuvalo-suchasna-model-vykhovannia-ta-stavlennia-do-ditej-sformuvalasia-za-chasiv-prosvitnytstva/>

² Положення про губернії. 7 грудня 1775 р. *Козирев В. К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття)*. Запоріжжя, 1999. С. 4–90.

зокрема на територію Південної України з 1783 р.³ Запропонована система проіснувала з незначними змінами фактично до судової реформи 1864 р.

Якщо звернутися до визначень «дитина», «дитинство», то одним з важливих показників буде вказівка на вік. І саме право кожної країни визначає межі повноліття / неповноліття; встановлює вік кримінальної відповідальності і таким чином надає юридичне наповнення згаданим поняттям. Отже, право (державне і звичаєве в означений час), суспільна правосвідомість є важливими маркерами ставлення суспільства до дитини й розуміння дитинства. Та законодавство – це один «бік медалі», а судова практика – інший, хоч і базується вона на законах. Тож актуальним є звернення до судових матеріалів різних регіонів України для отримання додаткових джерельних можливостей дослідження історії дитинства як складника соціальної історії.

Історія дитинства у Європі виокремлюється в самостійний напрям досліджень з 1960-х рр.⁴, а з деякого часу стає популярною і затребуваною в сучасній україністиці⁵. Досліджується в різних дисциплінарних контекстах, але поступово стає самостійним напрямом соціальної історії⁶. У регіональному розрізі ці праці стосуються насамперед Лівобережної та Слобідської України⁷. Південноукраїнський регіон фактично не входить у поле зору істориків.

Зауважу коротко на регіональному аспекті. Авторка дотримується одного з широківідомих підходів до трактування поняття «Південна Україна», який значною мірою оформився у працях відомого дослідника регіону А. В. Бойка та представників його «школи». Отже, зазначена одиниця розуміється в межах Катеринославської, Херсонської, частково материкових повітів Таврійської губерній у їх вигляді початку XIX ст.⁸ Втім, подекуди будуть «виходи» за вказані кордони. Це стосується початкового періоду реалізації реформи в межах Катеринославського намісництва і Новоросійської губернії (1796–1802 рр.), коли до регіональних органів судочинства потрапляли справи зі включених тоді до складу названих одиниць частини Лівобережної та Слобідської України. Якби зміни кордонів не відбувалися, регіон мав ядро, стосовно якого і формувалася політика центральної влади. Тож судові рішення структур губерньського рівня виносилися в тих межах, які окреслював закон саме стосовно цього регіону.

Мета статті – на основі судових матеріалів регіону узагальнити практики кримінального судочинства, у яких були присутні діти (чи як жертви, чи як злочинці), наголосивши на типовому й новому у ставленні суспільства до дітей і дитинства в означений час. **Методи дослідження:** метод внутрішньої критики джерел, історико-

³ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ-1). Собр. первое, 1830. СПб.: Тип-я 2-го Отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии. Т. 21, № 15696. С. 889.

⁴ Дитина й дитинство в середньовічному та ранньомодерному соціумі: бібліографічний показник / уклад.: А. Момот, А. Подгорна, І. Сердюк. Київ: К.І.С., 2020. С. 11–12.; Сердюк І. Дитина й дитинство в Гетьманщині: соціально-історичний та історико-антропологічний виміри: автореф. ... канд. іст. наук, Запоріжжя, 2018. С. 7–11.

⁵ Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. *Народна культура українців: життєвий цикл людини.* / за ред. М. Гримич, Київ: Дуліби, 2008. 400 с.; Кись О. Материнство и детство в украинской традиции: деконструкция мифа. *Социальная история. Ежегодник, 2003. Женская и гендерная история*, Москва, 2003. С. 156–172; Марченко Н. П. Автобіографія дитинства у межах біографічного дискурсу. *Українська біографістика*. 2012. Вип. 9 С. 90–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2012_9_5; Терещенко О. Смерть дитини у ментальності українського селянства XIX ст.: психологічний та соціальний аспект (на матеріалах Чернігівської губернії). *Сіверщина в історії України*. 2013. № 6. С. 352–354.

⁶ Орлова Т. В. Історія дитинства – новий напрямок соціальної історії України. *Гілея: науковий вісник*. 2011. Вип. 47 (№ 5). С. 140, 143.

⁷ Маслійчук В. Дитина на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст.: до постанови питання. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*, Харків, 2006. С. 94–99; Сердюк І. Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. Київ: К.І.С., 2018. 456 с.

⁸ Лиман І. Проект «Дослідники історії Південної України: біобібліографічний довідник». *Дослідники історії Південної України: біобібліографічний довідник* / упоряд. І. Лиман. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Бердянський державний педагогічний університет; Науково-дослідний інститут урбаністики. Київ, 2013. Т. 1. С. 6.

правовий, історико-порівняльний, ретроспективний. Новизна полягає в залученні джерельних комплексів, які майже не використані донині дослідниками.

Важливим є той факт, що судові матеріали подекуди чи не єдина можливість досліджувати життя простолюду, який не залишив по собі письмових джерел. Коли йдеться про дітей, то зазначені джерела можуть бути також винятковими свідченнями ставлення до дитини навіть у середовищі заможних верств населення, адже дитина у вказаний період і у дворянській родині не рівна у своїй цінності дорослому. Відповідно, у статті передбачено розв'язання **таких завдань**: охарактеризувати особливості статусів дитини-злочинця і дитини-жертви; з'ясувати відмінності вказаних ролей для дорослих і дітей; виявити наявні зміни у ставленні до дитини і дитинства, зумовлені поширенням просвітницьких ідей. **Джерельну базу** становлять матеріали судових установ повітового і губернського рівнів Катеринославського намісництва (1783–1796); Новоросійської губернії (1796–1802); Катеринославської і Херсонської губерній (1802 – поч. 1860-х рр.) Збереженість цих матеріалів у регіоні незначна, але практика роботи з ними доводить, що вони можуть вважатися достатньою базою вивчення соціальної історії, оскільки належать до масових писемних джерел з однотипними трактуваннями, резолюціями і дають достатньо уявлення про період. Також лакуни одних джерельних комплексів перекриваються іншими, оскільки справи того періоду розглядалися в декількох інстанціях, дублювалися на різних рівнях.

Вартим уваги є питання вікового цензу неповноліття, що не раз бралось до уваги дослідниками⁹. Оскільки до складу Катеринославського намісництва частково входили території колишньої Гетьманщини, то в судах того періоду є апеляція і до правових норм, що побутували на Лівобережній Україні. Зокрема, тут визначальними були норми Литовського Статуту 1588 р. і власного звичаєвого права, де межею неповноліття був 16-річний вік¹⁰. У самій же Російській імперії у XVIII ст. законодавець не раз звертався до цього питання. Найчастіше на практиці посилялися на закон від 26 червня 1765 р., який у кримінальних справах встановлював вік повної відповідальності з 17 років і проводив ще додаткову градацію всередині вказаної вікової категорії¹¹. Так, верхня межа «малолітства» визначалася дванадцятьма роками, а суб'єктом злочину дитину вважали з 10 років¹². Плутанина виникала через відмінності місцевих традицій, а також через те, що законодавець по-різному підходив до визначення вікового цензу для різних правових випадків: віку вступу в шлюб, успадкування майна та розпорядження ним, кримінальної відповідальності тощо. Тому досліднику часто доводиться лише констатувати факт повноліття або «малолітства», спираючись на думку суду. Лише на завершення періоду, який ми розглядаємо, у 1850 р. законодавець чітко визначив малолітніми дітей до 14 років. Їх справи залишилися в компетенції совісних судів, а злочинці 14–21 років судилися в судах загальної юрисдикції¹³.

До речі, розуміння «малолітства» подекуди більш важливе ніж відмежування віку повної відповідальності. Адже «малолітнього» сприймали більш лояльно, особливо у кримінальному судочинстві. На це вказує Бернард Капп (Bernard Capp), аналізуючи судову практику ранньомодерного Лондона. Він зазначає, що у XVIII ст. суспільством обговорювалося питання про поблажливіше ставлення до дітей до 11–14 років. Але до підлітків-молоді все ж залишалися більш жорсткі вимоги, відповідно важко було знайти згоду щодо вікового визначення «коли дитинство стає юністю, а юність відпо-

⁹ Маслійчук В. Вік дорослішання: початок повної кримінальної відповідальності в Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2010. № 2. С. 38–42; Сердюк І. Вік дитинства. *Маленький дорослий*. С. 42–75.

¹⁰ Там само. С. 41.

¹¹ ПСЗРИ-1. Т. 17. № 12424. С. 174–175.

¹² Мальована Я. П. Засоби протидії правопорушенням неповнолітніх у праві Козацько-Гетьманської держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 2 (8). С. 160.

¹³ ПСЗРИ. II-е собр. 1851. Т. 25. № 24633. С. 202–203.

відальною дорослістю»¹⁴. Ці ж питання стояли і перед суддями південноукраїнського регіону, тому фіксування віку підсудного / жертви / свідка було таким важливим.

Мало що вирішувало вікове самовизначення учасників процесу. Загальновідомо, що простолюди того часу довільно визначав свій вік. У матеріалах судів за наявності довідок про вік від духовних правлінь зустрічаються розбіжності у 2–3 роки. Тому в разі відсутності підтвердження з метричних книг, або на слово вірили учасникам процесу, або визначали візуально. Імовірно, що схилилися повірити тій цифрі, яка була «зручна» для судочинства.

Неповнолітній злочинець. Звернення науковців до осмислення феномену дитячої злочинності мало і суто прикладне, і наукове значення. Прикладні завдання гостро постали перед правниками з другої половини XIX ст., коли швидка модернізація оприявила проблему: незважаючи на успішну судову реформу 1864 р. у різних регіонах Російської імперії відбувалося зростання криміналу неповнолітніх¹⁵. З того часу цей складник злочинного світу нікуди не подівся, хоча чимало всього проаналізовано та впроваджено ювенальною юстицією. Згодом до вивчення проблеми в її історичному контексті долучилися історики. Як зазначила Хізер Шор, з 1970-х рр. частина британських істориків почали писати про ювенальну злочинність як частину нової «історії знизу»¹⁶. Нині тема дітей-злочинців ранньомодерної доби в Англії досліджена досить ґрунтовно¹⁷. Ми звернули увагу саме на досвід Британії у зв'язку з діяльністю совісного суду, про що йдеться далі.

Логічно припустити, що найбільше справ про правопорушення дітей розглядалося саме совісним судом, оскільки за статтею 399 «Установлень для управління губерній Всеросійської імперії» 1775 р., яке і запроваджувало нову систему судоустрою (до реформи 1864 р.), саме в цьому суді мали вирішуватися, зокрема, і справи про «... злочини, вчинені безумними чи малолітніми»¹⁸. Совісні суди існували (і то з перервою 1796–1801 рр.¹⁹) лише на губернському рівні, тому починалося слідство з повітів. Існує думка про те, що совісні суди згідно з реформою 1775 р. влаштовувалися до певної міри за зразком англійського суду Канцлера (Court of Chancery), чи як його ще називали «суд справедливості»²⁰. Суд канцлера спирався не стільки на закони, скільки на поняття справедливості, і покликаний був швидше за узгодженням сторін вирішувати питання переважно цивільного права. «Дитяча тема» була в ньому присутня у справах про опікунство, спадок, збереження майна і под.²¹ Кримінальні ж справи дітей-злочинців Court of Chancery не розглядав. У практиці Англії такі питання пере-

¹⁴ Capp B. Children, juveniles, and crime in early modern London: Old Bailey trials, 1674–1750. *Continuity and Change*. 2024. № 39. С. 23. URL: https://resolve.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/25C044DCA8BD9F982ED745BE7809B36C/S0268416024000122a.pdf/children_juveniles_and_crime_in_early_modern_london_old_bailey_trials_16741750.pdf

¹⁵ Богдановский А. Молодые преступники. Вопрос уголовного права и уголовной политики / изд. 2-е испр. и доп. СПб.: Тип-я А. Моригеровского, 1871. 302 с.; Дети-преступники: сб. ст. / под ред. М. Н. Гернета. Москва: Знаменский, 1912. 550, 55 с.; Кистяковский А. Ф. Молодые преступники и учреждения для их исправления, с обозрением русских учреждений, Киев: В университетской типографии, 1878. 213, X с.

¹⁶ Shore H. Inventing and Re-Inventing the Juvenile Delinquent in British History. *Memoria Y Civilizacion*. 2011. № 14. С. 105–132. С. 108. URL: <https://revistas.unav.edu/index.php/myc/article/view/1693/1560>

¹⁷ Capp B. Children ... *Continuity and Change*. 2024. № 39. С. 21–44; Giovanopoulos A.-C. The Legal Status of Children in Eighteenth-Century England. *Fashioning Childhood in the Eighteenth Century: Age and Identity*. Ed. A. Müller. London: Ashgate, 2006. С. 43–52; Griffiths P. Juvenile Delinquency in Time. *Becoming Delinquent: British and European Youth, 1650–1950*. Eds. P. Cox and H. Shore. London: Ashgate, 2002. С. 23–40.

¹⁸ Положення про губернії. С. 77.

¹⁹ Шандра В. Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.). Київ: Інститут історії НАНУ, 2011. С. 43.

²⁰ Там само. С. 32.

²¹ Hofri-Winogradow A. S. Parents, Children and Property in the Late Eighteenth Century Chancery. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2012. Vol. 32, No 4, с. 741–769. URL: https://www.researchgate.net/publication/262093851_Parents_Children_and_Property_in_Late_18th-Century_Chancery

бували у відомстві загальних судів²²: судочинство щодо дітей було досить жорстким. З цієї точки зору практика, впроваджувана в Російській імперії, демонструвала позірну гуманність. Втім, на другому етапі існування совісних судів Російської імперії у XIX ст. вони також більше зосередилися на сімейних суперечках.

Детально історія Катеринославського совісного суду авторкою вже розглядалася, отже зазначимо лише певні висновки. Збережені 30 справ першого етапу існування вказаної установи²³, а також два описи колишнього зібрання (періоду 1784–1797 рр. та 1803–1855 рр.)²⁴ свідчать, що справи неповнолітніх становили 27–40% у 1780–90-х рр., 20% у XIX ст.²⁵ Злочини неповнолітніх зі збережених записів такі: вбивства (неумисні) та співучасть в умисних (знання про них), замах на вбивство, дітозгубництво, згвалтування, крадіжки, використання фальшивих грошей, підпали, розпуста.

Наступним за кількістю справ з присутністю неповнолітнього учасника виявився фонд Новоросійської палати суду і розправи (1781–1800), хоча справи реально представлені з 1797 р., коли власне ця структура і була введена в часи Павла I. У цьому фонді збереглося 49 справ. При цьому абсолютно всі вони з Криму – така «сліпа» вибірка. 7 випадків із 49 так чи інакше стосуються нашої теми. «Дитяча присутність» у них виглядає так: 1 – неповнолітній вбивця; 1 – співучасник вбивства; 2 дитини згвалтовані (постраждали дівчинка і хлопчик, обоє дев'ятирічні); одна справа про вбивство новонароджених двійнят; в одному випадку дитина – свідок вбивства і в одному поведінка дитини стала причиною конфлікту і вбивства²⁶. Тобто у цій збірці більше присутні справи про дітей-жертв злочинів.

Справочинство у випадках, коли підсудними були діти, фактично не відрізнялося за формальними ознаками від матеріалів суду над дорослим населенням. Усі ті самі форми документів, хіба що «малолітні» не приводилися до присяги й відсутній опис їх зовнішності. Звісно, учасниками процесу ставали і батьки чи опікуни, які відповідали за дитину. Але нерідко такі особи і не викликалися судом. З «дорослих» характеристик у судових документах є згадки про віросповідання, іноді вказується національна належність («малолітній колодник італієць»; «малоросійської породи хлопчик»)²⁷; сімейний стан (норми церковного права про шлюбний вік не збігалися з віком кримінальної відповідальності).

Коли йшлося про тяжкі кримінальні злочини неповнолітніх, то частіше вони здійснювалися стосовно дітей також. Так, у справі Григорія Сукманова (15 років), яку розглядав Катеринославський совісний суд, згвалтованій хлопцем дівчинці було всього 5 років. На місці (в Хоролі) були проведені всі необхідні слідчі дії. У справі є повний і логічний рапорт Хорольського городничого надвірного радника П. Устиновича, де перераховані документи, з якими злочинець передавався до Катеринославського совісного суду. Серед них: прохання хорольського козака А. Господинки (батька потерпілої дівчинки), огляд потерпілої штаб-лікарем Карповським, допит підсудного, показання прапорщика Ф. Сукманова (батька підсудного), «рота присягам» – свідчення місцевих жителів про підсудного. Вказувалося, що в Полтавському духовному правлінні не змогли надати довідку про вік Григорія, оскільки він свого часу був записаний в полку, де служив батько²⁸. Тому суд прийняв інформацію про вік хлопця зі слів його батька²⁹.

Козак А. Господинка скаржився, що Сукманов прийшов до його сина Парфенія, разом з іншими дітьми вони гралися пів дня. Потім всі діти розійшлися, а Сукманов

²² Сapp В. Children ... С. 22.

²³ Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). Ф. 467. Оп. 1.

²⁴ ДАДО. Ф. 1684. Оп. 2. Відповідно хронології: Спр. 876. Арк. 2, 7 зв.; Спр. 615. Арк. 1–8

²⁵ Посулько О. Катеринославський совісний суд (1784–1855 рр.): етапи та особливості діяльності. *Український історичний журнал*. 2020. Число 6. С. 53, 66. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UII_2020_6_7

²⁶ ДАДО. Ф. 859. Оп. 1.

²⁷ ДАДО. Ф. 1684. Оп. 2. Спр. 876. Арк. 1 зв.; Ф. 467. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6.

²⁸ Там само. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1.

²⁹ Там само. Арк. 6.

заманив маленьку Агрипіну, якій «від народження п'ятий рік» до лісу і там «знасильничав, тобто розбестив». Дівчинка нібито кричала, але ніхто не чув, і додому вона прийшла закривавлена, а на розпитування назвала свого кривдника. Городничий, доповнюючи розповідь батька, зазначав, що А. Господинка бажає отримати «від винних» 50 рублів, а злочинець відданий батькові на поруки³⁰.

Розглядаючи справу, совісний суд зафіксував, що гвалтівник і сам зізнався (як відомо, у XVIII ст. зізнання злочинця – найважливіший доказ, що не вимагав додаткового розслідування), також лікар підтвердив тяжкий злочин, тому Сукманов повинен бути підданий суворому покаранню. Але суд, «поважаючи його незрілий вік і дізнавшись про його велике каяття», присудив покарати різками в присутності батька, якому потім і віддати «зробивши йому настанови, аби він свого малолітнього сина не тримав у бездіяльності»³¹. Також, беручи до уваги, що прапорщик Ф. Сукманов «безпомісний» і мав на вихованні 4-х дітей, то сума компенсації постраждалий родині призначалася в розмірі 20 рублів³².

Судочинство і право того часу не оперувало багатьма поняттями, які сьогодні є усталеними і повсякденними. Але саме життя викликало їх необхідність. Тому, працюючи з судовими документами означеного періоду, можна виділити якісь правові явища, принципи по суті опису, але без їх термінологічного визначення в тексті. У цій історії ми вперше зустрічаємо роздуми суду про моральну шкоду, яку зазнала потерпіла. Для того щоб вона не «зазнала будь-якого приниження і докору» (очевидно, передбачалося, що в майбутньому), вирішено видати їй «свідомство про її чесність і невинність за підписом присутніх і з накладенням печатки»³³. У більшості випадків йшлося про відшкодування лише фізичної шкоди, про вплив злочину на долю малолітньої жертви не замислювалися.

Прикметно, що батькові Сукманова рекомендували сина «записати на службу, до якої він придатний»³⁴. Дослідник соціальної історії Слобідської України В. Маслійчук припускає, що віддача в солдати практикувалася стосовно неповнолітніх юнаків як альтернатива покаранню³⁵. Це видається своєрідною калькою з практики покарання дорослих: молодих і здорових повнолітніх злочинців часто «записували» в солдати; іноземців-правопорушників «записували в російські піддані»³⁶. Тобто, незважаючи на весь жах злочину, судом справа вирішена досить прагматично і майже нічого в документах не вказувало на негативні емоції учасників процесу.

Судові документи описуваного часу мають певну форму, мова ділового листування стандартизується і формалізується, використовується багато усталених фраз. Але в різних формах, де фіксувалися особисті показання допитуваних, існує дещо оброблена канцеляристом, але все ж пряма мова. Та дітей це не стосується. Прикметно, що у своїх дослідженнях більш раннього періоду стосовно Гетьманщини, І. Сердюк зазначає, що в матеріалах судів зустрічаються описи-допити неповнолітніх³⁷. Матеріали, які нам доводилося опрацьовувати, свідчать, що діти молодші за 10 років судом, особливо вищої інстанції, не опитувалися, за них свідчили батьки. Неохоче їх залучали і як свідків. Наприклад, у добірці «кримських справ» татарський хлопчик 10 років, який був свідком вбивства, незважаючи на вказівки вищих чиновників до повітового суду, так і не був опитаний, оскільки, на думку повітових чиновників, був «дуже малоліт-

³⁰ ДАДО. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 13–14.

³¹ Там само. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1. 15.

³² Там само. Арк. 15 зв.

³³ Там само. Арк. 16.

³⁴ Там само. Арк. 15 зв.

³⁵ Маслійчук В. Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві. 1780–1796 рр. Харків: Харківський музей приватної садиби, 2011. С. 165.

³⁶ ДАДО. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 11 зв.

³⁷ Сердюк І. «Дитяче» повсякдення в Гетьманщині XVIII ст. у документах про «дорослі» девіації. *Емінак*, 2019. № 3 (27). С. 69. URL: https://www.researchgate.net/publication/338786166_Ditace_povsakdenna_v_Getmansini_HVIII_st_u_dokumentah_pro_dorosli_deviacii

ній і одержимий хворобою»³⁸. Зазвичай «одержимість хворобою» була поширеною причиною добровільної або примусової відмови від участі в процесі.

Вбивства, здійснені неповнолітніми, здебільшого були спонтанні, скоєні з необережності. Разючою є справа Іллі Гелдишенка з Полтавського повіту. Хлопець-сирота працював найманим робітником в саду. Після роботи пішов до колодязя, де перебував син місцевого жителя Олексія Тхора Ігнат (вік невідомий, але, ймовірно, теж підліток). На прохання Іллі дати відро, щоб напиться води, Ігнат почав дражнити його й обливав водою. Тоді Гелдишенко взяв вила і кинув у кривдника. Волею випадку вила потрапили в шию (очевидно, у сонну артерію) і «оний Ігнат упав тоді ж на землю і враз помер»³⁹. Емоційного забарвлення у справи (страшної у своїй випадковості) майже немає. Просто вказується, що Ілля мав намір тільки вдарити, але не вбити⁴⁰. Стримано і просто описується його сирітство за наявності рідної сестри з сім'єю.

До речі, з віком Іллі також не все ясно. Сам він стверджував, що йому 12 років, але за довідкою з Полтавського духовного правління виявилось 15⁴¹. Виходячи з цього, керуючись законом від 18 вересня 1763 р. про відмінності в покаранні неповнолітніх, вирішено Гелдишенка покарати не батою, а різками, про що давалось розпорядження в поліцію⁴².

Цікаве спостереження з цього приводу виказує і Б. Капп щодо ювенального судочинства Англії: судді максимально лояльно ставилися до неповнолітнього вбивці, якщо злочин скоєно в бійці чи з необережності⁴³. Справи Катеринославського совісного суду також підтверджують, що неповноліття пом'якшувало вирок щодо необережного злочинця. Чим згодом намагалися і зловживати дорослі, які залучали до кримінальної діяльності неповнолітніх.

«Ненавмисним» вбивцею став і 16-річний Тимофій Костенко, який у Водолагах вбив єгеря Басова⁴⁴. Вік підлітка не доведено документально, суд змушений був вірити на слово. У стані алкогольного сп'яніння Басов першим почав зачіпати хлопця, відібравши у нього шапку і вимагаючи грошей. Зчинилася бійка, і Тимофій вбив єгеря⁴⁵. Прикметно, що і в попередній справі, і в цій для чиновників суду (а вірніше, для законодавця) підлітки одночасно і «малолітні», і дорослі. «Малолітство» враховувалося тільки законами про покарання і місце розгляду справи (совісний суд), а інші параметри були універсальними. Наприклад, про Гелдишенка зазначалося, що він «ворожнечі» з убитим не мав⁴⁶. А щодо даних про Т. Костенка фіксувалося, що він неодружений⁴⁷.

Нерідко підлітки ставали співучасниками злочинів. Втягували їх у це зазвичай найближчі люди – батьки. Втягували, мабуть, не дуже доречне дієслово, оскільки це відбувалося так буденно і просто, ніби йшлося про надання допомоги в господарських справах. Показовою є справа Катеринославського совісного суду про участь неповнолітніх у спланованому вбивстві поміщика Г. Лисаневича в Алексопольському повіті. До злочину були залучені кілька підданих поміщика, які вирішили помститися йому за жорстоке поводження. Притягнуто до відповідальності трьох підлітків, які потім судилися за обізнаність, але «не оголошення» про підготовку змови.

Усі троє хлопців були 15 років. Хтось випадково опинився в панській господі, коли відбувався злочин; хтось чув від інших. Злочин стався в ніч з 12 на 13 жовтня 1787 р., підлітки стояли на сторожі, бачили дії дорослих⁴⁸. Коли ж у січні 1788 р. справу

³⁸ ДАДО. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 9 зв.

³⁹ Там само. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6 зв.

⁴⁰ Там само. Арк. 6.

⁴¹ Там само. Арк. 23.

⁴² Там само. Арк. 40.

⁴³ Carr B. Children ... С. 24.

⁴⁴ ДАДО. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 5.

⁴⁵ Там само. Арк. 43 зв.

⁴⁶ Там само. Арк. 36 зв.

⁴⁷ Там само. Арк. 43.

⁴⁸ Там само. Арк. 2 зв.

вже розглядав Катеринославський совісний суд, то Криничанська управа благочиння рапортувала, що підсудний Іона Рогожин, «будучи довготривалою хворобою одержимий», помер⁴⁹. Цілком можливо припустити, що помер від жорстоких побойів під час допитів. Підлітків, які залишилися, вирішено покарати різками і віддати братові поміщика Лісаневича⁵⁰. Не складно уявити ставлення тієї людини до співучасників убивства його брата.

Частими були і випадки підпалів майна: кривдників, поміщиків⁵¹. Це став також вид злочину, до якого підлітків нерідко залучали дорослі.

Усе ж найпоширенішим правопорушенням дітей були крадіжки, про що говорять дослідники, які мають повнішу джерельну базу з інших регіонів⁵². Коли у другій половині XIX ст. в Російській імперії велася розлога статистика злочинності, то правники наприкінці століття також засвідчували, що крадіжки становили близько 70% «дитячих злочинів»⁵³. Найчастіше це посягання на майно церкви, господарів, якщо підліток був у наймах. Пограбування церкви часто фіксуються в записках різних установ⁵⁴. Прикметно, що серед 4-х збережених справ Катеринославського совісного суду про крадіжки неповнолітніх, одна теж такого ґатунку: про 12-річного Потапа Боброва за пограбування кременчуцької молитовної каплиці. Думається, що посягання на майно церкви попри на поширеність все ж сприймалися суспільством як святотатство, бо хлопець отримав негативні характеристики місцевих козаків та міщан. У результаті їх свідчень зроблено висновок, що Потап вже років зо три відзначався на крадіжках: «стану вбогого і помічався часто в крадіжках»⁵⁵. Покараний був різками⁵⁶.

У першій половині XIX ст. масовим правопорушенням у регіоні стало бродяжництво. Його фіксують установи всіх рівнів. Окремі випадки зареєстровані і совісним судом: із 76 записів 1803–1855 рр. 14 про осіб «без письмового виду», бродяг⁵⁷. За умови незбереженості самих документів, складно говорити про частку дітей серед правопорушників, адже у відомстві совісного суду перебували не лише неповнолітні. Але з високою долею вірогідності можна припускати, що маленьких бродяг було достатньо, їх історії іноді «вигулькують» як факти в різних кримінальних справах, життєвих історіях. Наприклад, колишній вихованець (початку 1830-х рр.) Катеринославського сирітського відділення військових кантоністів Михайло Кретчмер згадував, що з весни маленькі голодні хлопчачи втікали від своїх наставників на переправу, на плоти на Дніпро, бо там можна було розжитися харчами. Іноді таких втікачів не могли відшукати по декілька місяців⁵⁸.

Неповнолітня жертва. Злочини щодо дітей не виділялися в окрему сферу судочинства. Найпоширенішою девіацією є дітозгубництво – позбавлення ненародженої або щойно народженої дитини. Про це явище вже чимало написано⁵⁹. Частіше такими «злочинницями» ставали незаміжні жінки, незрідка неповнолітні, але здається, що і серед заміжніх це було досить звичною практикою, хоча вже не так контролювалося

⁴⁹ ДАДО. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 11.

⁵⁰ Там само Арк. 13.

⁵¹ Шандра В. Совісний суд... С. 139–141.

⁵² Маслійчук В. Неповнолітні злочинці... С. 209.

⁵³ Комарницький А. В. Преступность несовершеннолетних в дореволюционной России: некоторые криминологические аспекты. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2012. № 4 (27). С. 72.

⁵⁴ ДАДО. Ф. Р-1684. Оп. 2. Спр. 615. Арк. 1 зв.

⁵⁵ Там само. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 17, 17 зв.

⁵⁶ Там само. Арк. 19.

⁵⁷ Там само. Ф. Р-1684. Оп. 2. Спр. 615. Арк. 1–8.

⁵⁸ Кретчмер М. А. Воспоминания. *Исторический вестник*. 1888. Т. 31. № 3. С. 653.

⁵⁹ Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х – 90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва). *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2005. Вип. 5. С. 197–215; Маслійчук В. Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. Харків: Харківський музей приватної садиби, 2008. 128 с.; Черноліхов С. Дітозгубництво та цінність дитячого життя у модерних практиках українського суспільства (на прикладі Правобережної України). *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2024. Вип. 14. С. 10–35.

суспільством. Кількість таких випадків була значною, через що судочинство йшло шляхом пом'якшення законодавчих приписів з цього приводу. Тож якщо злочинниця потрапляла під категорію неповнолітніх, іноді і сумнівно, то суд радо пристава на цю пом'якшувальну обставину⁶⁰. Ніякого особливого ставлення суспільства і законодавця до факту знищення ненародженої чи новонародженої дитини з точки зору гуманних норм у документах не позначалося. Це був припис церковного права, який увійшов у кримінальне законодавство. Більше того, здавалося, що для судочинства, яке в таких випадках залучало церкву (одним з обов'язкових елементів покарання таким жінкам була церковна покута), факт блудодіяння підсудної був чи не важливішим за факт знищення плоду чи дитини. Але суспільний осуд покритки, економічні труднощі життя набагато більше важили для таких жінок ніж «гріх на душу», а тим більше ніж гуманістичні розмірковування про цінність життя дитини.

Насилля щодо дітей в описаний період було суспільно унормоване. Тому у площину судочинства потрапляли лише кричущі випадки: сексуальне насильство, вбивства, каліцтва. Зі справ, які довелося переглянути, складається враження, що навіть сексуальне насильство як акт примусу над дитиною сприймався однозначно суспільством щодо дітей певної вікової категорії – деє до підліткового віку. Тобто коли гвалтувалися в різний спосіб діти віком до 10–12 років, то і оточення, і суд цим фактам більше довіряли. Коли ж йшлося про гвалтування неповнолітніх наймичок, неповнолітніх невісток, то свідчення таких жертв ставилися під сумнів. Інформація про сексуальне насильство панів, військових, розбійників іноді зустрічається в судових справах як фонові, яка не стала предметом судового розгляду. Так, при розслідуванні діяльності розбійницької ватаги О. Бандурченка в Катеринославському і Дніпровському повітах (1795 р.) свідок абсолютно буденно розповідав, що під час відвідин членами цієї групи поміщика Хрисофорова і спільної з ним приятельської вечері, мимохідь два учасники банди згвалтували: «один дівку, а другий – молодицю»⁶¹.

Імперське законодавство з артикулів Петра I, які вперше визнали дитину як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони⁶², передбачало більш жорстке покарання за згвалтування дитини. Так само диференціювали покарання за згвалтування неповнолітньої (мова йшла лише про дівчаток) і Литовські Статути, коли за насильницький статевий акт передбачалася страта, а за ненасильницький – штраф і нав'язування у дружини⁶³. Розширення норм про відповідальність за злочини проти неповнолітніх відбулися у Зводі законів Російської імперії 1832 р. У статтях Зводу відобразилося розуміння завданої шкоди моральності неповнолітнього, зверталася увага на потурання розпусті з боку опікунів чи близьких людей тощо⁶⁴. Проте все ж протягом останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. сексуальне насильство над дитиною, як свідчать справи судів, розумілося насамперед як фізичне посягання на здоров'я з оцінкою реальної фізичної, але не моральної шкоди. Можемо припустити, що ставлення до дітей, які б походили з дворянського середовища, мали б інший характер. Втім таких випадків серед опрацьованих матеріалів не виявлено.

Усталеним є визначення дитини в цей період «маленьким дорослим», що було винесено й І. Сердюком у заголовок відомої монографії. Складається враження, що чим більше дитина піростала і ставала майже дорослою візуально, тим менше було шансів у неї мати щодо себе інше ставлення і людську поблажливість.

Висновки. У кримінальному судочинстві дитина може виступати як жертва, як злочинець і як свідок. Для дорослої людини кінця XVIII – першої половини XIX ст.

⁶⁰ Посулько О. Катеринославський совісний суд... С. 64.

⁶¹ ДАДО. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 11.

⁶² Чмут С. В. Генезис вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6–1. Т. 2. С. 174.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само. С. 175.

ці можливі ролі обумовлювалися статусом й оцінками оточення. Тобто особа вищого соціального та майнового статусу, хорошої репутації як свідок викликала більшу довіру, як жертва заслуговувала і на довіру, і на співчуття, як злочинець мала шанс на поблажливість. Для кожної «ролі» саме щодо дитини оптимальною ознакою був вік, щодо якого в суспільстві є консенсус сприйняття. Як безумовна жертва дитина сприймалася в основному до 10–12 років. Як злочинець з певним розумінням скоєного неповнолітній сприймався з 12–14 років і повну відповідальність ніс після 16–17 років. Як свідок дитина була варта уваги після 10–12 років. Ці вікові варіації частково ґрунтувалися на законах, частково – на власних переконаннях судових чиновників, про що свідчать судові матеріали. На жаль, серед опрацьованих матеріалів не трапилися справи кримінального судочинства з участю дворянських дітей. Можливо, вищевказані висновки були б скориговані.

Ідеї Просвітництва, які поширювалися в зазначений період, в судову систему проникли частково і, головню, від законодавця. Суспільство назагал їх ще не сповідувало: дитина не була особистістю, насильство щодо неї в багатьох сферах було унормованим (влада батьків / опікунів над дітьми, господарів над неповнолітніми наймитами). Про появу іншого ставлення до дитини й дитинства свідчать справи цивільного судочинства, де захищалися майнові інтереси неповнолітніх, насамперед дворянських дітей. Але то тема іншого дослідження, яка також потребує роздумів: чи більше захищалося родове майно дворянської родини, чи дійсно законодавця хвилювали потреби дітей.

REFERENCES

1. Bogdanovskii, A. (1871). *Molodie prestupniki. Vopros ugolovnogo prava i ugolovnoi politiki* [Young offenders. A question of criminal law and criminal policy]. Sankt-Peterburg: Tip-ya A. Morigerovskogo, 302 p. (in Russian).
2. Capp, B. (2024). Children, juveniles, and crime in early modern London: Old Bailey trials, 1674–1750. *Continuity and Change*, (39), 21–44. 10.1017/S0268416024000122 https://resolve.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/25C044DCA8BD9F982ED745BE7809B36C/S0268416024000122a.pdf/children_juveniles_and_crime_in_early_modern_london_old_bailey_trials_16741750.pdf
3. Chernolikhov, S. (2024). Ditozghubnytstvo ta tsinnist dytiachoho zhyttia u modernykh praktykakh ukrainskoho suspilstva (na prykladi Pravoberezhnoi Ukrainy). [Infanticide and the value of child's life in modern practices of Ukrainian society (on the example of Right-Bank Ukraine)]. *Intermarum: istoriia, polityka, kultura*, (14), 10–35 (in Ukrainian).
4. Chmut, S. V. (2013). Henezys vitchyznianoho zakonodavstva pro kryminalnu vidpovidalnist za statevi znosyny z osoboiu, yaka ne dosiahla statevoi zrilosti [The genesis of domestic legislation on criminal liability for sexual intercourse with a person who has not reached sexual maturity]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurytsprudentsiia*, 2(6–1.), 173–177 (in Ukrainian).
5. Gernet, M. N. (Ed.) (1912). *Deti-prestupniki* [Child criminals]: Collection of articles. Ed. Moskva: Znamenskii, 550, 55 p. (in Russian).
6. Giovanopoulos, A.-C. (2006). The Legal Status of Children in Eighteenth-Century England. *Fashioning Childhood in the Eighteenth Century: Age and Identity*. Ed. A. Müller. London: Ashgate, (pp. 43–52).
7. Griffiths, P. (2002). Juvenile Delinquency in Time. *Becoming Delinquent: British and European Youth, 1650–1950*. Eds. P. Cox and H. Shore. London: Ashgate, (pp. 23–40).
8. Hofri-Winogradow, A. S. (2012). Parents, Children and Property in the Late Eighteenth Century Chancery. *Oxford Journal of Legal Studies*, 3(4), 741–769. https://www.researchgate.net/publication/262093851_Parents_Children_and_Property_in_Late_18th-Century_Chancery
9. Hrymch, V. (Ed.). (2008). Dity. Dytnstvo. Dytiacha subkultura [Children. Childhood. Children's subculture]. *Narodna kultura ukrainsiv: zhyttievyi tsykl liudyny. I*. 400 p. (in Ukrainian).
10. Kis, O. (2003). Materinstvo i detstvo v ukrainskoi traditsii: dekonstruktsiya mifa [Motherhood and childhood in Ukrainian tradition: deconstruction of a myth]. *Sotsialnaya istoriya. Yezhegodnik. Zhenskaya i gendernaya istoriya*, Moskva, (pp.156–172) (in Russian).

11. Kistyakovskii, A. F. (1878). Molodie prestupniki i uchrezhdeniya dlya ikh ispravleniya, s obozreniem russkikh uchrezhdenii [Juvenile offenders and institutions for their correction, with a review of Russian institutions]. Kiev: V universitetskoi tipografii, 213, X p. (in Russian).
12. Komarnitskii, A. V. (2012). Prestupnost nesovershennoletnikh v dorevolutsionnoi Rossii: nekotore kriminologicheskie aspekty [Juvenile delinquency in pre-revolutionary Russia: some criminological aspects]. *Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra*. (4 (27)). 69–74 (in Russian).
13. Kozyriev, V. K. (ed.) (1999). Polozhennya pro guberni. 7 grudnya 1775 r. [Regulations on governorates. 07.12.1775]. *Materialy do istorii administratyvnoho ustroiu Pivdennoi Ukrainy (druga polovyna XVIII – persha polovyna XIX stolittia [Materials to history of administrative mode of South Ukraine (second half 18th is the first half 19th centuries)]*. Zaporizhzhya: n.p., 4–90 (in Russian).
14. Kretchmer, M. A. (1888). Vospominaniya [Memories]. *Istoricheskiy vestnik*, 31(3), 631–653 (in Russian).
15. Lyman, I. (2013). Proekt «Doslidnyky istorii Pivdennoi Ukrainy: biobibliografichniy dovidnyk» [Project “Researchers of the History of Southern Ukraine: Biobibliographic Reference Book”]. *Doslidnyky istorii Pivdennoi Ukrainy: biobibliografichniy dovidnyk* Ed. I. Lyman. NAN Ukrainy. Instytut ukrainskoi arkhohrafiy ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho; Berdianskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet; Naukovo-doslidnyi instytut urbanistyky, 1, Kyiv, (pp. 3–21). (in Ukrainian).
16. Malovana, Ya. P. (2015). Zasoby protydii pravoporushenniam nepovnolitnikh u pravi Kozatsko-Hetmanskyi derzhavy [Means to counter juvenile delinquency in the law of the Cossack Hetman state]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 2 (8), 157–164 (in Ukrainian).
17. Marchenko, N. P. (2012). Avtobiohrafii dytynstva u mezhakh biohrafichnoho dyskursu [Autobiography of childhood within the biographical discourse]. *Ukrainska biohrafistyka*, (9), 90–109. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2012_9_5 (in Ukrainian).
18. Masliichuk, V. (2006). Dytna na Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini u druhii polovyni XVIII st.: do postavy pytannia [Children in Left-Bank and Sloboda Ukraine in the second half of the 18th century: raising the question]. *Zbirnyk Kharkivskoho istoriko-filolohichnoho tovarystva*, Kharkiv, 94–99 (in Ukrainian).
19. Masliichuk, V. (2005). Deviantna povedinka zhinky na Slobozhanshchyni u 80-kh – 90-kh rr. XVIII st. (za materialamy povitovykh sudiv Kharkivskoho namisnytstva) [Deviant behavior of a woman in Sloboda Ukraine in the 80's – 90's of the XVIII century (on the materials of the district courts of the Kharkiv vicerealty)]. *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*, (5), 197–215 (in Ukrainian).
20. Masliichuk, V. (2008). Ditozhubnytstvo na Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini u druhii polovyni XVIII st. [Infanticide in Left-Bank and Sloboda Ukraine in the second half of the 18th century]. Kharkiv: Kharkivskyi pryvatnyi muzei miskoi sadyby, 128 p. (in Ukrainian).
21. Masliichuk, V. (2010). Vik doroslishannia: pochatok povnoi kryminalnoi vidpovidalnosti v Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini u druhii polovyni XVIII st. [Age of majority: the beginning of full criminal responsibility in Left-Bank and Sloboda Ukraine in the second half of the 18th century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (2), 38–42 (in Ukrainian).
22. Masliichuk, V. (2011). Nepovnolitni zlochyntsi v Kharkivskomu namisnytstvi 1780–1796 rr. [Juvenile offenders in the Kharkiv governorate from 1780 to 1796]. Kharkiv: Kharkivskyi pryvatnyi muzei miskoi sadyby, 446 p. (in Ukrainian).
23. Masliichuk, V. (2012). Koly dytynstva ne isnuvalo: suchasna model vykhovannia ta stavlennia do ditei sformuvalasia za chasiv Prosvitnytstva [When childhood did not exist: the modern model of upbringing and attitude towards children was formed during the Enlightenment]. *Ukrainskyi Tyzhden*, June 17. <https://tyzhden.ua/koly-dytynstva-ne-isnuvalo-suchasna-model-vykhovannia-ta-stavlennia-do-ditej-sformuvalasia-za-chasiv-prosvitnytstva/> (in Ukrainian).
24. Momot, A. & Podhorna, A. & Serdiuk I. (Eds.) (2020) Dytna y dytynstvo v serednovichnomu ta rannomodernomu sotsiumi: bibliohrafichniy pokazhchyk [Child and Childhood in Medieval and Early Modern Society. Bibliographic Index]. Kyiv: K.I.S., 78 p. (in Ukrainian).
25. Orlova, T. V. (2011). Istoriia dytynstva – novyi napriamok sotsialnoi istorii Ukrainy [The history of childhood – a new direction in the social history of Ukraine]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 47(5), 138–144 (in Ukrainian).
26. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobr. pervoe, 1830, vol. 17, 21. Sobr. vtoroe, 1851, 25. [The complete collection of the laws of the Russian Empire]. Sankt-Peterburg: Tip-ja 2-go Otdelenija Sobstv. E. I. V. Kanceljarii (in Russian).

27. Posunko, O. (2020). Katerynoslavskyi sovisnyi sud (1784–1855 rr.): etapy ta osoblyvosti diialnosti [Katerynoslav Conscientious Court (1784–1855): the stages and features of activity] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (6), 57–68. http://resource.history.org.ua/publ/UII_2020_6_7 (in Ukrainian).
28. Serdiuk, I. (2018). Dytna y dytynstvo v Hetmanshchyni: sotsialno-istorychni ta istoryko-antropologichni vymiry: avtoref. ... kand. istor. Nauk [Child and childhood in the Hetman State: socio-historical and historical-anthropological dimensions: Extended abstract of candidate's thesis]. *Zaporizhzhia*, 36 p. (in Ukrainian).
29. Serdiuk, I. (2018). Malenkyi doroslyi: Dytna i dytynstvo v Hetmanshchyni XVIII st. [Little Grown Up: Child and Childhood in the 18 th century Hetmanate]. Kyiv: K.I.S., 456 p. (in Ukrainian).
30. Serdiuk, I. (2019) «Dytiache» povsiakdennia v Hetmanshchyni XVIII st. u dokumentakh pro «dorosli» deviatsii [«Childhood» everyday life in the Hetmanate of the 18th century in documents about «adult» deviations]. *Eminak*, (3 (27)), 68–75. https://www.researchgate.net/publication/338786166_Ditace_povsakdenna_v_Getmansini_HVIII_st_u_dokumentah_pro_dorosli_deviacii (in Ukrainian).
31. Shandra, V. (2011). Sovisni sudy v Ukraini (ostannia chvert XVIII – seredyna XIX st.) [Conscientious Courts in Ukraine (the last quarter of the 18th – the middle of the 19th century)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 266 p. (in Ukrainian).
32. Tereshchenko, O. (2013). Smert dytyny u mentalnosti ukrainskoho selianstva XIX st.: psykholohichni ta sotsialnyi aspekt (na materialakh Chernihivskoi hubernii) [The death of a child in the mentality of the Ukrainian peasantry of the 19th century: psychological and social aspects (based on materials from the Chernihiv governorate)]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, (6), 352–354 (in Ukrainian).

Received 09.08.2025

Received in revised form 22.09.2025

Accepted 14.10.25

DOI: 10.15421/272525

УДК 94: 323.281] (477.63) (092) “1937/1938”

О. О. Чепурко, О. В. Бойко

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна
Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького,
Дніпро, Україна*

«РОЗПЛАТА ЗА ХВИЛИНИ МАЛОДУШНОСТІ»: ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР МІКЕЙ – ЖЕРТВА РАДЯНСЬКОЇ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ*

E-mail: chepurko_oleksandr@dnu.dp.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0725-5722>

E-mail: boyaoleg@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7402-3155>

Анотація. Статтю присвячено репресивній справі вченого-геолога Олександра Мікея як типовому прикладу переслідування інтелігенції радянською владою в добу «Великого терору» – одному з найтрагічніших періодів української історії. Нові можливості для детального вивчення трагічного періоду життя вченого з'явилися внаслідок виявлення в

* Статтю підготовлено відповідно до завдань ініціативної науково-дослідної теми кафедри історії України «Теоретичні та прикладні аспекти історичної україністики»; номер держреєстрації 0125U002261